

Een uitgave van het
Cultuurhistorisch Centrum Oldambt

KRIJG EN OPSTAND

- Graaf Adolf is gebleven... | Robert Jalink
- De strijd met Bommen Berend | Robert Jalink
- Bevrijding van het Oldambt | Ger Blijham

Graaf Adolf is gebleven...

De streng katholieke koning Filips II, die zetelde in Spanje, kreeg vanaf 1567 te maken met het plaatselijk verzet in de Nederlanden. Daar vochten de protestanten voor godsdienstvrijheid en voor onafhankelijkheid. Leider van de opstand, die later de geschiedenisboekjes in zou gaan als de Tachtigjarige Oorlog, was prins Willem van Oranje. Diens broers Lodewijk en Adolf van Nassau trokken in april 1568 met een leger huurlingen vanuit Oost-Friesland bij Bellingwolde het land binnen. Zij namen de Wedderborg in, die in het bezit was van de graaf van Aremberg, de Spaanse stadhouder in Groningen. Vandaar trok het Staatse geuzenleger, dat bestond uit 3.900 man infanterie en 200 man cavalerie, verder naar de stad Groningen. Die hield de poorten gesloten. Inmiddels achternagezeten door Spaanse troepen, onder aanvoering van Aremberg, trok het leger van Lodewijk zich terug tot in Heiligerlee.

Hier vond op de avond van de 23^e mei 1568 een treffen plaats tussen beide troepen. Enkele kenmerken van het terrein maakten het Lodewijk mogelijk een krijgslist toe te passen. De troepen van Aremberg werden door de cavalerie in een val gelokt. Dankzij het moerassige gebied waren ze een gemakkelijke prooi voor het geuzenleger. Ongeveer 1.500 Spaanse soldaten en 50 geuzen verloren het leven. Het paard

▲ *Het beeld van graaf Adolf*

van Graaf Adolf sloeg op hol en kwam terecht tussen de vijandelijke troepen. Hierbij vond Adolf de dood. Aremberg sneuvelde eveneens.

De slag bij Heiligerlee werd gewonnen, maar toen landvoogd Alva zelf naar het Noorden kwam, werden de geuzen bij Jemgum in Oost-Friesland vernietigend verslagen. De Spanjaarden hadden het noorden

weer stevig in handen. De slag bij Heiligerlee toonde echter wel aan dat de Spaanse troepen niet onverslaanbaar waren. De opstand leek mislukt, maar dat was schijn. In 1579 besloten de opstandige gewesten samen op te trekken tegen Spanje; zij sloten de Unie van Utrecht. De Ommelanden behoorden tot de eerste ondertekenaars.

◀ De slag bij Heiligerlee (1568)

De Spaanse nederlaag bij Heiligerlee bleek van groot belang voor het moreel van de vaderlandse troepen en zette Heiligerlee definitief op de kaart. In 1826 werd ter herinnering een eenvoudige gedenknaald opgericht, die in 1873 werd vervangen door het huidige standbeeld, naar een ontwerp van J.H. Egenberger.

In de latere jaren van de opstand trokken Spaanse troepen door de noordelijke provincies, waarbij ze de ene na de andere stad verwoestten. In het jaar 1593 verdedigde sergeant Johan Moda op heldhaftige wijze het vlek Winschoten tegen binnenvallende Spanjaarden onder aanvoering van

veldheer Verdugo. Hierbij verschanste Moda zich met 30 man in de kerk op het huidige Marktplaatsje en later in de toren, de enige twee verdedigbare gebouwen ter plaatse. Na anderhalve dag hevige strijd moesten de manschappen zich gewonnen geven. Korte tijd later echter werd Winschoten op de Spanjaard heroverd en werd opgenomen in de linie ter verdediging der oostelijke frontieren. Het stadje kreeg een aarden wal met gracht, negen bastions en drie poorten. De vesting, die naar verluit de bevoorrading verzorgde van de schansen Bourttange, Oudeschans en Nieuweschans, werd in 1624 versterkt met twee voorschanssen.

Johan Moda stelde zich dapper te weer tegen de Spaanse overmacht. Pas toen Verdugo persoonlijk zijn hele troepenmacht in Winschoten verzamelde, gaf Moda zich over, nadat hij vier keer daartoe gesommeerd was. De manschappen mochten, volgens gebruik, vertrekken met achterlating van hun geweer en na de eed gezworen te hebben gedurende zes maanden in Friesland niet te dienen. Verdugo prees Moda en liet hem, onder de indruk van zijn dapperheid, zonder voorwaarden vertrekken. Moda reisde naar graaf Willem Lodewijk in Bourttange. Deze schonk hem als beloning het bevel over 200 manschappen en een dag later was Winschoten weer in Staatse handen.

▲ Kogels in de toren van Winschoten

De strijd met Bommen Berend

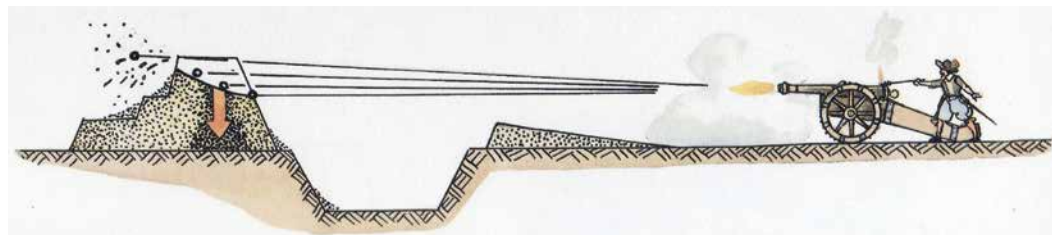
▲ Bernard van Galen

Op 13 september 1650 werd Christoph Bernard van Galen tot bisschop van Münster gekozen, amper 44 jaar oud. Van Galen deed er alles aan om protestantse gebieden terug te brengen onder katholieke invloeden. Mede door zijn vermeende aanspraken op de heerlijkheid Borculo deed hij eind september 1665 een inval in Oost-Nederland. Toen hij door Drenthe optrok naar het noorden zetten de Groningers met behulp van hun inundatiestelsel hele

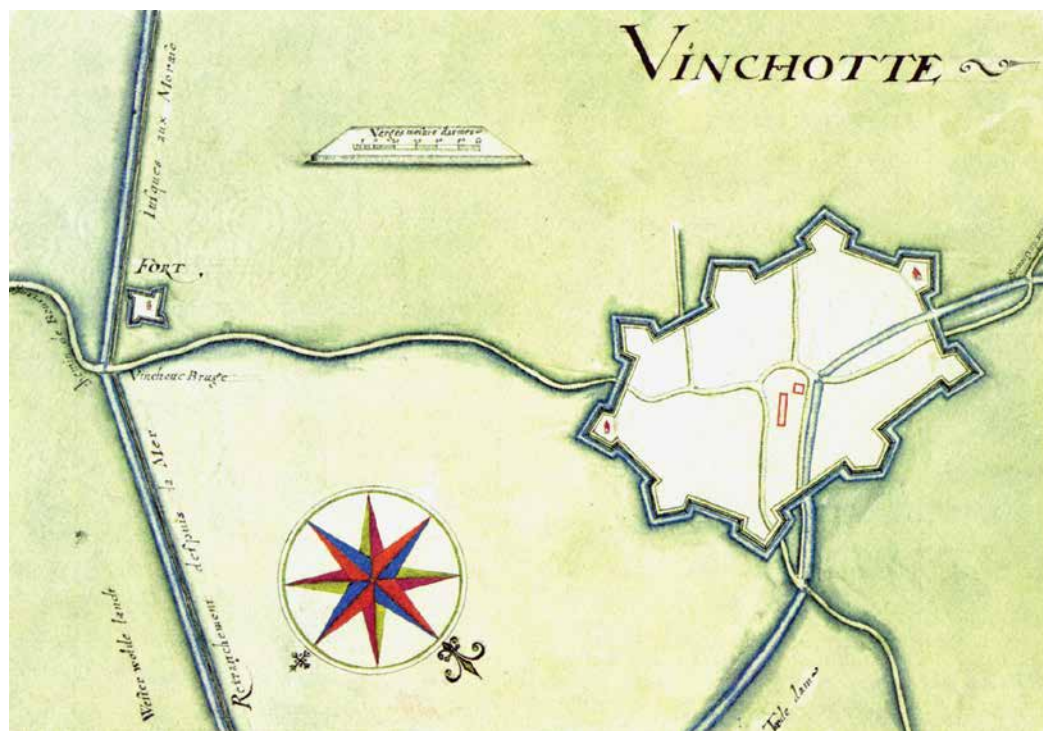
gebieden onder water. Toch trokken de bisschoppelijke troepen redelijk ongehinderd via Kropswolde en Martenshoek richting het Oldambt. Diverse plaatsen vroegen *sauvegarde* en stelden zich daarmee onder de hoede van de bisschop.

Na een beschieting van de Winschoter Bruggeschans vestigde Van Galen zijn hoofdkwartier in de vesting Winschoten. Overste graaf d'Ossery kreeg er het bevel. Hij beheerste van hieruit heel het Oldambt en Westerwolde. Toen Maurits van Nassau met zijn troepen optrok om de vijand te bestrijden, had het Münsterse leger al flink geleden onder het klimaat, de slechte verzorging en ziekte. Op 13 november 1665 was het gewest geheel vrij van de Münsterse overheersing. Van Galen moest in april 1666 een eerloze Vrede van Kleef sluiten. Vrijwel onmiddellijk daarna begon hij echter met voorbereidingen om opnieuw een oorlog met Nederland te beginnen.

Toen in het rampjaar 1672 de Franse koning Lodewijk de XIV, evenals de Engelsen, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de oorlog verklaarde, trok Bernard van Galen in samenhang met Brandenburgse en Keulse troepen op 30 mei 1672 opnieuw ons land binnen. In juli waren in het noorden onder andere de Dieler-schansen, de Nieuwe Schans, de Oude Schans, de voorschansen bij Winschoterzijl en Winschoter Hoogbrug, en de vesting Winschoten in Münsterse handen. Alleen Bourtange werd niet ingenomen. Halverwege die maand begon Van Galen met het beleg van Groningen. Vanwege de aanhoudende beschietingen van de stad met kogels, brandbommen en stinkpotten kreeg hij de bijnaam *Bommen Berend*. De ervaren krijgsman Carl van Rabenhaupt verdedigde de stad met succes en op 28 augustus 1672 werd Groningen ontzet.

▲ Het beschieten van de wal

◀ Contouren van de vesting Winschoten (1640)

Münsterse oorlog. Daarmee was ook een einde gekomen aan de defensieve functie van Winschoten en werd de vesting beetje bij beetje ontmanteld.

Sauvegarde. Bij de opmars van de Münsteren pleegden de troepen op uitgebreide schaal plunderingen in de veroverde gebieden. Een manier om daaraan te ontkomen was het vragen van *sauvegarde*. Dat was een beschreven en ondertekende overeenkomst, bindend voor beide partijen. Concreet kwam het er op neer dat er *sauvegardes*, meestal twee of drie soldaten, ingekwartierd werden in het betreffende dorp. Zij waren het bewijs dat de inwoners onder de bescherming stonden van de bisschop. In oktober 1665 vroegen de notabelen van de bedreigde dorpen Slochteren, Schildwolde, Noordbroek, Zuidbroek, Westerlee en Heiligerlee *sauvegarde* en voorkwamen daarmee de plunderingen. Mede hierdoor had de vijand het Oldambt in zijn macht. Na de aftocht van de bisschop werden de ingezetenen van de plaatsen die *sauvegarde* hadden verzocht tot zware geldelijke boeten veroordeeld.

Kort daarna trokken, onder leiding van kolonel Jorman, 2.000 van Rabenhaupts mannen met enige kleine stukken veldgeschut uit Groningen richting het oosten op. Zij trokken meteen naar Winschoten, waar ongeveer 1.400 manschappen gelegen waren onder de overste Ramsdorf. Zij waren druk bezig om de oude, vervallen vesting weer in goede staat terug te brengen. Wanneer de Münsteren zich achter de Winschoter bastions succesvol zouden kunnen verschansen, konden zij het Delfzijl, Bourtange en zelfs Groningen nog moeilijk maken. Het kwam

op 11 september 1672 buiten de vesting tot een gevecht in het open veld. De beschietingen over en weer duurden de hele dag tot in de nacht. De Münsteren moesten zich uiteindelijk terugtrekken, waardoor Winschoten weer in Staatse handen belandde. De vesting werd met ferme hand hersteld, omdat de Münsteren nog steeds een bedreiging vormden: zij hadden de Oude Schans tot eind oktober 1672 en de Nieuwe Schans zelfs tot midden juli 1673 in handen. Pas een jaar later kwam met de Vrede van Keulen een einde aan deze tweede

Bevrijding van het Oldambt

Tijdens de geallieerde opmars trokken de Canadezen en Polen richting Appingedam en Delfzijl. Naast de stad Groningen is het gebied rond Delfzijl de enige regio waar hard is gevochten, want er was veel luchtafweergeschut aanwezig. Een heel groot gebied in Noordoost-Groningen lag onder vijandelijk vuur. Een snelle bevrijding was dus van groot belang.

De eerste bevrijders die het Oldambt bereikten, waren de Belgen. Ze kwamen uit de richting van Coevorden, waar ze hadden deelgenomen aan de bevrijding. Het ging hier om de SAS Parachutisten of Belgian SAS Squadron. Dit was de Belgische tak van de Britse Special Air Service, de Britse Special Forces. Via de Veenkoloniën kwamen ze het Oldambt binnen. Deze Belgische Stoottroepen trokken heel snel verder en werden gevolgd door Poolse pantservoertuigen. De Poolse troepen werden vervolgens onthaald als helden en bevrijders.

Een groot deel van de bevrijders waren Polen en Canadezen, die als onderdeel van het Tweede Canadese leger hadden deelgenomen aan de bevrijding van Breda. Zij trokken via Drenthe naar het noordoosten om vanuit de richting Hoogezand het Oldambt te bevrijden. Aanvankelijk verliep de opmars snel. Op 14 april 1945 zag de bevolking

▲ Bevrijdingskrant

van Nieuwolda de eerste Poolse verkenner. Veel mensen hadden toen overigens al gedwongen het dorp verlaten vanwege het dreigende, landinwaarts gerichte geschut bij Fiemel. Een aantal dorpen is hierdoor tijdens de bevrijding zwaar beschoten. De volgende dag trok het Poolse leger Winschoten voorbij en stopte in 't Waar, waar de brug eruit lag. De bevolking liep hier uit om de bevrijders te verwelkomen. Plotseling openden de Duitsers echter het

vuur vanuit Fiemel. Vier inwoners van 't Waar, een evacuë en de korporaal Jan Dobras kwamen daarbij om. Twee dagen later overleed bovendien soldaat Alfred Czesny aan zijn verwondingen. Diezelfde dag werd Winschoten geheel van Duitse soldaten gezuiverd. Oostwold, Westerlee, Midwolda en Eexta werden bevrijd, hoewel ze nog wel onder Duits vuur lagen en zwaar werden getroffen. Ook hierbij vielen slachtoffers onder de feestende bevolking.

Bij de bevrijding van het Oldambt kwamen ongeveer dertig Polen en een onbekend aantal Canadezen, Belgen en Duitsers om het leven. Maar ook onder de burgers vielen tientallen slachtoffers. Ook liep bijna elk dorp grote schade op. Zo raakte in Nieuweschans, Nieuwolda, Beerta, en Finsterwolde

◀ De komst van de bevrijdingslegers

Op 13 april 1945 voltrok zich een groot drama. Toen de omgeving van Westerlee onder vuur kwam te liggen, besloten de families Van der Schans en Doedens te vluchten. Ze waren nog maar kort op weg toen de broers Jan en Elko van der Schans teruggingen om nog iets op te halen. De anderen bleven wachten op een hooggelegen plek in het landschap. Juist deze

plek werd door het geschut bij Fiemel onder vuur genomen. Tjaart en Wijke, de drie en vier jaar oude kinderen van Elko, en de vrouw van Jan van der Schans kwamen om. Diezelfde avond overleed ook de elfjarige Anneke van der Schans. Dit drama maakte diepe indruk in Westerlee, waar geld werd ingezameld voor een gezamenlijk graf.

de helft van de gebouwen min of meer zwaar beschadigd; zo'n veertienhonderd gebouwen. De dorpskom van Woldendorp lag volledig in puin. In Termunten stond niet veel meer overeind: 49 huizen en boerderijen waren totaal verwoest en 470 waren zwaar beschadigd. De vele ontplofte granaten maakten de omringende landerijen tot ware mijnevelden. De wel ontplofte granaten hadden diepe kraters geslagen in het landschap.

▲ Geallieerden in Oostwold

De langverwachte bevrijding maakte een einde aan een periode van onderdrukking, bezetting, verzet, collaboratie en deportaties. Er was, naast verdriet over slachtoffers en vermisten, veel blijdschap. Overal vierden de mensen feest op straat. Op de dijk van Drieborg bijvoorbeeld werd dagenlang

gehost, soms tot diep in de nacht. Na de bevrijding duurde het echter nog geruime tijd voordat het normale leven terugkeerde.